

BIATH POLICIES IN HULEFA-I RASHIDIN PERIOD

HULEFA-İ RAŞİDİN DÖNEMİ BİAT POLİTİKALARI¹

Dr. İsmail DEMİR²

Abstract

Homage means obeying to rules and executive and the word is used by sect, congregation and sometimes colloquially in our daily life. However, this concept has to be examined in the framework of the changes in the historical and political structure, the literature and the changes in the historical process. When Hz. Muhammad died, there was a political vacuum between Muslims and they were in a conflict with the new executive that would govern the state. This disagreement became a caliphate issue and found place in various disciplines. All the community obeyed the rules of the Head of the State and supported each decision that the Head of the State made. Caliphate started with Hz. Ebubekir and lasted till Hz. Ali and in later periods, especially in Emevis Period, it was converted into Sultanate. At first, homage was a volunteer action but later in some periods it was an obligatory action. Homage had the meaning of following the rules of the Head of the State and in later periods it had the meaning of obeying to the Caliph and entering under the Caliph's rule. However during Abbasid and Ottoman Empire it had a meaning, content and nature even if it was not precise. In classical Islam, Homage occupies a wide area and it has been understood as a part of Caliphate rather than an element of Caliphate. In our study, by starting with conceptual framework, we tried to study on the meaning of homage in Prophet Period, four Caliphs of Islam Period and Classical Islamic Sects.

Key Words: Biat, The Best of the Present, Hizb, Imam, Caliphate

Özet

Biat kavramı gündelik hayatta tarikat ve cemaatlerde, bazen de halk arasında kullanıldığı görülmektedir. Fakat bu kavramın, genişletilerek biatin islam siyasi yapısındaki yeri ve durumu, tarihsel süreç içerisinde ne gibi değişikliklere uğradığı, gerek literatürel, gerek yönetim ve siyasi yapı içerisindeki değişiklikler çerçevesinde incelenmesi gerekmektedir. Hz. Peygamber'in vefatı ile siyasi bir boşluk içerisine düşen müslümanlar Hz. Peygamber'den sonra İslam devletinin başına kimin geçeceği konusunda ihtilafa düşmüşlerdir. Nitekim bu tartışma imamet ve hilafet meselesi olarak çeşitli ilim dallarında kendine yer bulmuştur. Halk, itaat etme, onun hükmüne uyma, vereceği her türlü kararları destekleme anlamında devlet başkanına biat etmiştir. Hz. Ebubekir ile başlayan hilafet, Hz. Ali'ye kadar devam etmiş, daha sonraki dönemlerde özellikle Emeviler'de saltanata dönüşmüştür. Daha önceleri gönüllü olarak alınan biatin daha sonraları zorla alındığı da olmuştur. Yöneticiyi ve devlet başkanını tanıma anlamına gelen biatin, sonraki dönemlerde halifenin sözünden çıkmamak üzere onun emri altına girme anlamına geldiği zamanlar da olmuş; Abbasi ve Osmanlı Devleti ile tam olarak olmasa bile gerçek mahiyet, içerik ve anlamına kavuşmuştur. Klasik İslam mezheplerinde de önemli bir yer kapsayan biat, hilafet makamının bir unsuru değil bir parçası şeklinde anlaşılmaya başlanmıştır. Bu çalışmada alanyazın çerçevesinde; Hz. Peygamber dönemi ve Dört halife dönemi, ekseninde klasik İslam mezheplerinde biat algısı teferruatıyla işlenmiş ve bu bakış açısıyla günümüzdeki biat algısına ışık tutulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Biat, Efdaliyet, Hizb, İmamet, Hilafet

¹ Bu çalışma yazar tarafından hazırlanan 'İslam Mezheplerinde Biat Algısı' isimli Yüksek Lisans tezinden üretilmiştir.

² idemir-35@hotmail.com

GİRİŞ

Tarihin farklı dönemlerinde biat, değişik şekillerde algılanmış ve uygulanmıştır. Geleneksel İslam kültürü içerisinde her zaman dinamizmini koruyan bu konu, sahip olduğu durumun mezhepsel algısının toplumlara nasıl yansıdığı, konunun ana temasını oluşturur. Bu çalışmada esas amaç, Cahiliye döneminden başlayarak Hz. Muhammed ve onun vefatından sonra hilafet makamının durumu, aynı zamanda kime biat edileceği şeklindeki tartışmaları ortaya koyarak imamet tartışmaları hakkında detaylı bilgi verip değerlendirme yapmaktır. Hz. Peygamber'in vefatının akabinde halkın ihtilafa düştüğü ilk önemli konu imamettir. Bu tartışmanın en önemli nedeni ise, Hz. Peygamber'in vefatından evvel herhangi bir yönetici tayin etmemesidir. Zira Sakife olayı incelendiğinde de rivayetlere bakılırsa bu süreçte herhangi bir nass ve tayin'in yer almadığı görülebilir. Bunun sonucu olarak da, İslam'da dini hususlardan hiç birinde, bu konuda olduğu kadar taraflar birbirine karşı mücadele etmemiştir. Bunun yanında Muhacirler ve Ensar anlaşmazlığa düşmüşlerdir. Biat kavramı çerçevesinde hilafet tartışmalarına bakıldığında, bütünüyle Arap toplumunun sosyo-kültürel yaşamını belirleyen ana faktörün, kavmiyetçilik olduğu söylenebilir. Nitekim, İslam'dan önce Arap toplumunun ana yapısı, asabiyete bağlı olarak toplumların buldukları kabilelerden oluşuyordu.

Hız. Peygamber ile beraber gelen İslam dini ve kuralları birlikte kardeşlik bilinci ile yaşamayı esas almış; fakat Hız. Peygamber'in vefatı ile birlikte ortaya çıkan hilafet meselesi bir anlamda kavmiyetçiliğin tekrar ortaya çıkmasına neden olmuştur. Hilafet ve imamet konusunda yapılan tartışmaların sona erdiğini söylemek mümkün değildir. Halifenin kim olacağının yanında halifeye itaat etme ve ona bağlı kalma anlamına gelen biat konusu da çok önemlidir. Özellikle hilafet tartışmaları sırasında en çok kullanılan kavram biat kavramıdır. Hilafet tartışmalarından daha çok halifeye biatin önemli olduğunu; Hız. Ebubekir'e biat, Hız. Ali'ye biat, Muaviye ve Yezid'e biat meselelerinde açıkça görmekteyiz. Klasik İslam mezhepleri tarihi eserlerinde biat ile ilgili önemli vurgulara rastlamak mümkündür. Bu eserlerde daha çok halifenin meşruiyeti ve bu süreçteki politik vakalar öne çıkmaktadır. Örneğin, halifenin meşru olabilmesi için farklı görüşler ileri sürülse de genel düşünce, Ehl-i Sünnet âlimleri gibi Harici ve Zeydiyye şiasına göre de imamın meşru olabilmesi için Müslüman olan iki kişinin biat etmesi yeterlidir. Bu çalışmada en az halifelik kadar önemli olan halifelik tanımlanması, meşruiyeti ve toplum üzerindeki otoritesini ortaya çıkaracak olan biat konusu ve islam mezheplerinin bu olaya nasıl yaklaştığı işlenmiştir.

Mezhep Kavramı ve İslam Mezheplerinde Biat

Biat, kelime olarak karşılıklı anlaşmak ve yapılan anlaşmaya bağlı kalmak anlamlarına gelmektedir (El-Ensârî, 1994). Siyasî bir kavram olarak ise seçilen devlet başkanına itaat etmeye söz vermek anlamına gelir (Kallek, 1998). Bu tanıma da dayanarak biat'ın sahîh olarak geçerliliği, halifenin o bölgede yaşayanların bir kısmı ya da tamamı tarafından seçilmesine ve halkın çoğunluğu tarafından, İslâm hukuku dairesinde yönetmesi şartıyla, itaat edilmesine bağlıdır.

Hız. Peygamber döneminde Peygamber ve dinin temel ilkelerine 'bağlılık bildirme' anlamına gelen biat dört halife dönemiyle birlikte siyasî bir içerik kazanmaya ve halifeyi hür irade ile seçme ve seçilmiş lidere belli şartlar dâhilinde itaat etmeye söz verme bağlamında kullanılmıştır (Özkan, 2008).

Dört halife dönemi ile, Hız. Peygamberin vefatından sonra islam alemini yöneten ilk dört halife kastedilmektedir. 632'den başlayıp 661'e kadar devam eden bu döneme Hulefa-i Raşidin dönemi de denmektedir. Hulefâ kavramı halife kelimesinin çoğulu, râşidîn kelimesi ise hakka ve doğruya sarılan kemale ermiş anlamına gelen râşid

kelimesin çoğuludur. Hulefa-i Raşidin dönemi sırasıyla; Hz. Ebu Bekir 632-634, Hz. Ömer 634 -644, Hz. Osman 644-656, Hz. Ali 656-661 yıllarını kapsar.

Hulafa-i Raşidin Dönemi, otuz yıl gibi kısa bir zaman dilimi olmasına rağmen, İslam tarihi içerisinde üzerinde önemle durulan bir dönemdir. Bu dönem içerisinde gerçekleşen Dört halife'nin seçimi olayı da bu bağlamda önem arz etmektedir. Bu çalışmada, Hz. Peygamber'den sonra seçilen ilk halifeden başlamak üzere Dört halife'nin seçiliş tarzlarını, Hulefa-i Raşidin Dönemi halife seçimi modellerini, biat şekillerini incelemek ve bazı değerlendirmelerde bulunmak amaçlanmıştır.

Hz. Ebubekir'e (r.a.) biat olayı, Hz. Muhammed sonrası ilk uygulama olması sebebiyle önemlidir. Bu biat aslında, Hz. Muhammed'in kendinden sonra yerine herhangi birini atayıp atamadığının da belirginleşmesini sağlamaktadır. Böyle bir tayinin söz konusu olması durumunda sahabe Hz. Muhammed'in emrine uyacak ve atanan kişiye biat etmiş olacaktı (Altuntaş, 2009). Hz. Muhammed sonrası ortada bir boşluk meydana gelmiştir. Hz. Peygamber'in kimseyi tayin etmemesinin yanında ortada birçok aday mevcuttur (Hamidullah, 1992).

Müslümanlar, Hz. Peygamber'in vefat etmesi ile lidersiz kalmışlar ve her şeyi bir kenara bırakarak bir lider belirleme gereği duymuşlardır. Bu işe o kadar önem verdiler ki, lider tayin etme işini Hz. Peygamber'in defin işinden bile önceye aldılar.

Siyer ve İslam tarihi kaynaklarının kaydettiğine göre, Ensar ve Muhacirler Hz. Peygamber'in vefatının ardından merkezi Saideoğullarının avlusunda bir toplantı gerçekleştirmişler ve bu toplantı tam bir genel kurul oturumu havasında geçmiştir. Saideoğullarının avlusunda Hazrec lideri Sad b. Ubâde'nin başkanlığında gerçekleşen Ensar'ın toplantısında ilk sözü Evs kabilesinin ileri gelenlerinden Huzeyme Sabit alarak şunları söyledi: "Ey Ensar! Allah kitabında sizi Ensâr olarak adlandırmıştır; Muhacirler siz (in memleketiniz)e hicret etmiştir ve Peygamberin kabri de sizin yurdunuzdadır. Buna göre, Kureyş'in kendisinden çekinecekleri ve Ensar'ın da kendisine güvenebileceği bir şahıs üzerinde anlaşılmalıdır. Huzeyme'nin bu konuşmasını destekleyen Ensar "Biz efendimiz Sad'ı bu iş için seçtik" dediler (Vâkıdî, 1989).

Huzeyme'nin konuşmasının ardından Ensar'ın adayı olarak ismi öne çıkan Sad b. Ubâde söz alarak, Arap kabileleri içinde İslam'a hizmette Ensar'dan daha üstün bir kabile olmadığını ifade ettikten sonra konuşmasını şu şekilde sürdürdü: "Resulullah Ensardan razı olarak bu dünyadan göç etti. Öyleyse bu işe siz el atın ve sarılın! Çünkü bu iş herkesten önce sizin hakkınız ve bu işe insanlar arasında en layık sizsiniz! dedi (İbn Kuteybe ed-Deyrunî, 1990).

Sad b. Ubâde'nin bu konuşmasında İslam'a olan hizmetlerini öne çıkartarak devlet başkanlığının kendilerinin hakkı olduğunu ileri sürdüğü görülmektedir. Ancak Ensar'dan Evs Kabilesi, yönetimin Sad b. Ubâde'nin kabilesi olan Hazrec kabilesine geçmesini desteklemek istememiştir. Bunun nedeni Hazrec kabilesinin nüfus olarak Evs kabilesinden fazla olmasıdır denilebilir. Dolayısıyla Evs Kabilesi Kureyşli bir halife seçilmesine yani Hz. Ebubekir'e destek vermişlerdir.

Ensar'ın devlet başkanını seçmek için erken davranmasının nedeni Medinenin kendi şehirleri olması ve bu işe sahip çıkmakta hakları olduğuna inanmalarıdır. Hz. Peygamber'e, emir sahibi ile çatışmaya girmeyecekleri üzerine biat etmiş olan ve O, hayatta iken iktidara talip oldukları konusunda en ufak bir beyanati bulunmayan Ensar'ın Muhacirlerden ayrı bir şekilde devlet başkanının seçimi meselesini istişare etmeleri emri vaki bir durum oluşturdukları şeklinde değerlendirilemez. Nitekim, Hazrecli Ma'n b. Adiy'in "Eğer bu iş, Kureyşlilere değil de size aitse, bunu onlara haber verin ki size bu konuda biat etsinler!" sözü Ensar'ın, halife seçimine

Muhacirlerin de katılımını arzulayan bir eğilim içinde olduğunu kanıtlamaktadır (İmaduddin; çev. Şen, 2011).

Hz. Peygamber'e iman edip onu yurtlarında ağırlamaları ile ancak birlik ve dirliğe kavuşmuş olan Ensar'ın, Hz. Peygamber'in vefatı ile bu birlik ortamını bozmak için fırsat kollayan Medine'de bazı unsurların harekete geçebileceğini de düşünmüş olabileceklerini göz ardı etmemek gerekir. Nitekim Hz. Peygamber ile tanışmalarının ardından dile getirdikleri "Allah Teâlâ belki senin sayende halkımızı iç savaşlardan ve dağınıklıktan kurtarır..." (Algül, 1987). İfadesi Evs ve Hazrec'in, aralarında Buâs adıyla bilinen ve yüzlerce yıldır devam eden savaşlardan ancak Hz. Peygamber'in Medine'ye teşrif etmesi sayesinde kurtulmayı umduklarını belirtmişlerdir.

Hz. Peygamber vefat ettiğinde Hz. Ömer'in, "Kim Muhammed öldü derse onun ellerini ve ayaklarını keserim" şeklindeki bilinen sert tepkisinin de, muhtemelen Hz. Peygamber'in ansızın vefatı ile İslam toplumunun içine düşebileceği olası kargaşa durumundan ileri derecede endişe etmesinden diğer bir ifade ile öngörüsünden kaynaklandığı düşünülebilir. Bunu doğrulayan en önemli hadise, Ensar'ın Saideoğulları avlusunda toplantı yaptıkları haberini alır almaz Ebubekir'i taziyede bulunduğu Peygamber evinden ısrarla çıkartmak istemesidir.

Taberi'nin naklettiğine göre Hz. Ömer, Ensar'ın halife seçimi için toplandıkları haberi kendisine ulaştığında Hz. Peygamber'in evine giderek burada bulunan Hz. Ebubekir'e dışarı çıkması için haber gönderdi. Bunun üzerine Hz. Ebubekir Resulüllah'ın evinden çıktı. Hz. Ömer, Hz. Ebubekir'e Ensar'ın Saideoğulları avlusunda toplanarak Sad b. Ubâde'yi halife seçmek istediklerini haber verince Ubeyde b. Cerrâh'ı da yanlarına alarak Ensar'ın yanlarına gittiler. Hz. Peygamber vefat ettikten hemen sonra lider seçimi için yapılan Sakife Toplantısı'nın yankıları yüzyıllar boyunca sürmüştür. Hatta bu toplantı "itikadî mezheplerin farklı düşüncelerinin ilk oluşumuna sebep olan toplantıdır" denilebilir. Hilafet kurumunun temellerinin de bu toplantıda atıldığını söyleyebiliriz (Rayyis, 1990).

Muhacirlerin Ensar'ın halife seçimi için toplandıkları haberini alır almaz hemen Saideoğullarının avlusuna yönelmesi ve toplantıya katılarak onların da halife seçiminde paylarının olmasını istemeleri sahabe toplumunun devlet başkanının seçimine toplumun bütün kesimlerinin katılımını sağlama konusunda dikkat çekici bir duyarlılık gösterdikleri anlaşılmaktadır.

Ebubekir, Ömer ve Ebu Ubeyde b. Cerrâh Saideoğullarının avlusunda yapılan toplantıya katıldılar. Hazrec kabilesinin lideri ve aynı zamanda adayı Sad b. Ubâde ağır hummaya tutulmasından dolayı konuşabilecek durumda değildi. Onun adına sözcülerinden Sabit b. Kays, hicretin gerçekleşme sürecinde Ensar'ın ehemmiyetine vurgu yaparak şunları ekledi: "Sizler, Peygamber'in bizim yüce faziletimiz ile ilgili olarak sarf ettiği sözleri de biliyorsunuz. Biz Allah'ın yardımcıları olduğumuz için idare işi de bize aittir. Ey Muhacirler! Bu hususta siz ne düşünüyorsunuz? Haydi, düşüncelerinizi söyleyin bize! (Vâkîdî, 1989).

Sabit b. Kays'ın konuşmasını bitirmesinden sonra söz alan Hz. Ebubekir, Ensar'ın yaptıklarının inkâr edilemeyeceğini, Allah'ın onları, dininin ve Resulünün yardımcılarını seçtiğini, Resulün onların topraklarına hicret ettiğini, ifade edip Ensarın faziletlerini teslim ettikten sonra şu şekilde konuşmasını tamamladı: "Ey Ensar topluluğu Araplar önceden beri Medineli birine itaat etmemişlerdir, Araplar sadece Kureyşli birini dinlerler, Hz. Peygamber döneminde Kureyşliler lider, Ensar da ona vezir ve yardımcı olmuştur! Bizler emir sizler vezirsiniz, sizlerle sürekli istişare halinde olacağız ve sizden habersiz hiçbir karar almayacağız."

Hz. Ebubekir'in bu konuşmasının ardından, Ensar'dan Hubab b. Münzir: "Bir Muhacirlerden, bir de Ensar'dan iki yönetici seçilmesi" şeklinde bir teklif getirse de, bu

teklif kabul edilmedi. Ayrıca Hubab'ın: "Yönetimdeki nasibimizi Ensar olarak siz Muhacirlere vermeyiz." şeklindeki sert konuşmasını Ebu Ubeyde, Ensar'a seslenerek: "Ey Ensar! Şu ana kadar yaptığınız iyilikleri boşa çıkarmayın." diyerek havayı yumuşatmaya çalıştı.

Neticede Hz. Ebubekir, Hz. Ömer'i ve Hz. Ebu Ubeyde'yi halifelğe aday gösterdi; fakat ikisi de bu teklifi kabul etmeyerek derhal Hz. Ebubekir'e biat etti. Bu olay içerisinde, Ensar'dan Zeyd b. Sabit, Ensar'a: "Biliyor musunuz Allah'ın Resulü Muhacirlerdendi, O'nun halifesi de Muhacirlerdendir. Bizler Allah'ın Resul'ünün Ensar'ı idik, şimdi O'nun Ensar'ı olduğumuz gibi halifesinin de Ensar'ı olalım" şeklinde hitap etti ve ardından Hz. Ebubekir'in elini tutarak, "İşte sizin dostunuz budur" dedi ve ona biat etti.

Hz. Ebubekir'e burada yapılan biata özel biat denildi. Sonraki gün mescitte Hz. Ali'nin çevresi ve Sad b. Ubâde dışında, herkesin katılımı ile yapılan biate ise genel biat denildi. Bu bir nevi Sakife'de seçilen halifeyi halkın onayına sunma idi. İlk halife seçilen Hz. Ebubekir'e yapılan biate baktığımızda bu biatin müşavereye dayandığını, Hz. Ebubekir'in halifelğe talip olmadığını, ikinci gün umumi biat alındığını görüyoruz (Kapar, 1998). Böylece Sakife'de Hz. Ömer'in el tutması ile başlayan hilafet görevi, halk tarafından benimsenmiş ve onaylanmış oluyordu. Böyle bir seçim tarzı herhalde o çağda yapılabilecek en güzel usuldü. Bu seçim sonucunda seçilen halifeye Sad b. Ubade hiç biat etmedi. Fakat, Sad'ın kabilesi Hazrec, biat ettiğinden dolayı, Sad'ın biat etmemesi önemsenmedi. Çünkü mühim olan çoğunluğun biatıdır. Nitekim Hz. Muhammed (s.a.v.): "Çoğunluğa uyunuz." Diyordu (İbn Mace, Fiten, 8.).

. Hz. Ali ise "neden Haşimiler'in görüşü alınmadı?" diye biatini geciktirdi. Bu durum geniş yankı uyandırdı. Sebebi ise arkasında ciddi bir kitlenin olmasıydı. Aslında burada önemli bir konu vardır ki; Hz. Ali yerine, Hz. Ebubekir'in halifelğe seçilmesi ve halifelğinin tescillenmesi Arap toplumunun riyasette veraseti kabullenememelerinden kaynaklanıyordu. En kalabalık kabile olan Ensar da Hz. Ebubekir'i destekledi (Akbulut, 1992). Hz. Ali'nin biati İslam dünyasında arkası kesilmeyecek tartışmaların açılmasına sebep olmuş ve imamet tartışmaları çerçevesinde günümüzde dahi canlılığını korumaktadır (Atalan, 2004).

Devlet başkanı olacak kişi ve taşıyacağı özellikler, mezheplere göre değişiklik göstermektedir. Bu noktada halife seçimini nassa dayandıranlar (Şiiler), halka bırakanlar (Hariciler) ve terkipçi yaklaşanlar (Ehl-i sünnet) şeklinde üçe ayırmak mümkündür (Akbulut, 2001).

Şii anlayışa göre, imamın nass ve tayin yoluyla belirlenir. Teorik hayatta imama seçme ve ona oy verme anlamında biat etme kavramı yoktur. Onlara göre imamet Hz. Ali ve onun soyunun bir hakkı idi. Onlar bu hakkı kanıtlamak için gerek akli gerekse nakli deliller ileri sürmüşlerdir. Şii inancında imam, Allah tarafından seçilir, belirlenir ve atanır. İmama ve ümmete düşen görev ise, bunu kabullenmek ve itaat etmektir. Bu anlayışa göre imamet, nübüvvetin bir devamı niteliğinde olup, Peygambere iman edildiği gibi, imamın imametine de iman etmek gerekmektedir. Bu görüşe göre imam, toplumun seçimine bırakılmayacak kadar önemlidir.

Hariciler, devletin başına geçecek kişinin, ümmetin seçimine bırakıldığını savunmaktadır. Halifenin en layık kimseler arasından seçilmesi gerektiği fikrini taşıyan Hariciler, halkın etkinliğine dayalı bir siyaset anlayışını savunmuşlardır. Onlara göre İmam olmak için soy meselesinin önemi yoktu. Müslüman ve ehliyetli olan herkes, ümmetin seçimi ile Müslümanların başına gelebilir.

Sünni inanca göre ise halife, mutlaka bulunmalıdır. Ancak yöneticinin tespit edilmesi ve devletin şeklinin nasıl olacağı ile ilgili nass yoktur. Ancak Hz. Peygamber'in hastalığı sırasında meydana gelen olayları öne sürmesi ve bunu Şii düşüncedeki gibi

halifelik için yorumlaması, Ehl-i Sünnet açısından olayı karışık hale getirmiştir. Bununla birlikte Sünni anlayışa göre devletin varlığı mutlak anlamda zorunlu olmayıp, sem'an zorunludur. Bu ise şu anlama gelmektedir: Devlet aklen zorunlu değil, tarihi, sosyal ve siyasi bir zorunluluktur. Toplum hayatındaki deney ve gözlemler devletin sosyal yönden zorunluluğunu ifade etmektedir.

Bunun yanında hiçbir kimse bir devlet başkanına gerek yoktur dememiştir. Devletin gerekliliği konusunda sahabenin icması vardır. Bu ise bize bu konuda her hangi bir ayet veya hadisin olmadığını göstermektedir. Şayet nass bulunsa idi, sahabe ona göre hareket eder ve icması gerek duymazdı.

Râşid Halifelerin ikincisi Hz. Ömer'dir. İlk halife Hz. Ebubekir, İslam ordularının Şam ve Irak topraklarında yol aldığı, iki büyük imparatorluk olan Sasâni ve Bizans İmparatorlukları'nın kapılarını çalmaya başladığı çok kritik bir süreçte rahatsızlandı. Hz. Ebubekir içinde bulunduğu tarihi koşulların kendisine mühim bir görev yüklediğinin farkındaydı (Şen, 2011). Hz. Ebubekir, muhtemelen Hz. Peygamber'in vefatında meydana gelen gergin ve karışık ortamın oluşmasını ve ikinci bir Sakife Olayını engellemek, yeni başlayan fetihleri sekteye uğratmamak için Hz. Peygamber'den farklı bir şekilde davranarak vefat etmeden önce, Hz. Ömer'i kendi yerine halife olarak teklif etti.

Hz. Ebubekir, Hz. Ömer'i teklif etmeden önce, devlet işlerinde şûra ehli diyebileceğimiz sahabelerle, Hz. Ömer'in halifelliğini istişare etti. Hepsi bu tayini olumlu buldu. Hz. Ebubekir sahabe toplumu ile istişarelerini tamamladıktan sonra onları topladı ve şunları söyledi. "Size bir halife bıraksam razı olur musunuz? Allah'a ant olsun ki ne yakınlık gözettim ne de bu konuda gerektiğince düşünmekten erindim. Ben size halife olarak Ömer b. Hattab'ı bırakıyorum. Onu dinleyiniz ve ona itaat ediniz." Sahabenin ileri gelenlerinin de içinde bulunduğu insanların cevabı şöyle oldu: "İştittik ve itaat ettik. Hz. Ebubekir daha sonra Hz. Ömer'in halife olmasını içeren bir vasiyet yazdırmış, Medine'de ve diğer şehirlerde insanlara ulaştırılmasını emretmiştir.

Hz. Osman Hz. Ebubekir'in mührünü taşıyan bu taahhünameyi yanına alarak dışarı çıktı ve insanlara "Bu mektuptakine biat eder misiniz?" diye sordu. Oradakiler "evet"dediler. Sahabenin hepsi Ömer'in hilâfetine razı olup biat ettiler. Hz. Ömer'in seçimi bu şekilde gerçekleşmiş oldu. Hz. Ebubekir'in önemli siyasi kararlarından birisi Hz. Ömer'i hilâfete aday göstermesidir (Balci,2007).

Hz. Ömer'in halife seçimi sırasında sahabe arasında yaşanan diyaloglara bakıldığında seçimin meşveret ile ve sahabenin bilâ istisna ittifakı ile gerçekleştiği görülmektedir. Onun hilâfeti ile ilgili sahabe arasında herhangi bir ihtilaf yaşanmamıştır. Halifelik konusunda en fazla adı geçen Hz. Ali bile, Hz. Ebubekir'in: "Ben yerime halife bırakıyorum. Razı olur musunuz?" şeklindeki sorusuna: "Eğer Ömer ise razıyız. Değilse razı olmayız." diyerek Hz. Ömer'in seçilmesine destek vermiştir. Yine Emevîlerin önemli temsilcisi Hz. Osman bile Hz. Ebubekir, Hz. Ömer'in ismini vasiyetnameye yazdırırken bayılınca, fitne çıkmasın diye hemen Hz. Ömer'in ismini yazmıştı. Yani, Hz. Ömer'in halifelğine en fazla itiraz edebilecek Haşimîler ve Emevîler bile bu seçimde Hz. Ebubekir'in vasiyetini kabullenmişlerdir (Udeh, 1989).

Hz. Ömer'e biatte dikkati çeken en önemli husus şu idi: Adayın teklif edilmesi biat sayılmıyordu Bu olay üç safhada gerçekleşti; önce halife aday gösterdi. Mevcut halife ölmeden biat gerçekleşmedi. Sonra da adaya halk istekle, herhangi bir baskı olmaksızın biat etti. Bir mezhep ve görüş olarak Şia, Hz. Ömer'in hilafetini kabul etmez. Bunun görünen nedeni, hilafetin nass ve tayin ile Hz. Ali'nin hakkı olduğuna söylemesidir. Asıl sebebe gelecek olursak kırtas hadisesinde ve sakife olayında Hz. Alinin hakkı olan halifelik makamının farklı seçim stratejileriyle bir başkasına geçmiş olmasıdır. Bu sebeple Hz. Ömer'in hilafetini hiçbir zaman kabul etmezler.

Râşid halifelerin üçüncüsü Hz. Osman'dır. Hz. Osman'ın devlet başkanlığı görevine getirilmesi kendisinden önceki halifelerin yönetime geliş usullerinden farklı, yeni bir yöntemle olmuştur. Hz. Ömer, Muğire b. Şube'nin kölesi Ebu Lü'lü'nün hançer darbesi ile ölümcül yara aldığında Müslümanlar halife Ömer'in ölebileceğini düşünüyorlardı (Sallabî 2008). İslam ordularının bir taraftan Fars ve İran topraklarında diğer taraftan Şam ve Bizans topraklarında geniş çapta yürüttükleri fetih hareketlerinin duraksamasına neden olacak, Müslümanların birliğine zarar verecek bir otorite boşluğuna sebep vermeden, tıpkı Hz. Ebubekir'in yaptığı gibi bir halife adayı göstermesini talep ettiler. Hz. Ömer Müslümanlardan, bizzat seçmen kitlesinden gelen bu talebi "Şayet bir halife (adayı) tayin edecek olsam benden daha hayırlı olanın (Ebubekir'in) yaptığını yapmış olurum. Bir aday tayin etmezsem de yine benden daha hayırlı olanın (Hz. Peygamber'in) yaptığını yapmış olurum. Ama her ne olursa olsun Allah kesinlikle dinini zayı etmez (Buhari, Ahkâm, 51) ." diye reddederek halife seçimini toplumun iradesine bırakmıştır. Fakat sahabeler'in yoğun isteği ve ısrarları üzerine Hz. Ömer minbere çıkarak insanlara bir konuşma yaptı. "Şayet ölürsem sizin yöneticinizi seçme işiniz Hz. Peygamber'e arkadaşlık yapmış ve O'nun kendilerinden razı olduğu şu altı kişinin uhdesinde olsun. Bunlar: Ali b. Ebi Talib, Osman b. Affan, Sad b. Ebi Vakkas, Abdurrahman b. Avf, Zübeyr b. Avvam, Talha b. Ubeydullah, bir de halife seçilmemek şartı ile Abdullah b. Ömer'dir (Ömer, 2001). Dört halife'nin seçiliş modellerinden en ilginç, Hz Osman'ın halife seçilmesi olayıdır. Onun seçilmesi sırasında tam bir istişari kurul tayin edildiğini görmekteyiz.

Hz. Ömer, bütün ümmetin benimsediği adaleti ile şöhret bulmuş bir halife idi. O, görüşleri genel kabul gören çok basiretli bir insandı. Kendisine suikast yapıldığında, halkın kendisinin yerine bir halife tayin etmesini istemelerinden, onun bırakacağı bir halife adayını onaylayacaklarını anlayabiliriz. Hz. Ömer, sahabenin: "yerine oğlunu bırak" teklifine ise kesinlikle karşı çıktı. Ailesinden birinin tayin edilmesinin toplum için ne derece mahzurlu olacağını bildiği ve hilâfetin verasete dönüşebileceğinden endişe ettiği için böyle bir teklifi ve uygulamayı reddetmiştir. Hz. Ömer'in halife seçiminde ortaya koyduğu bu değişik yöntem, daha sonraları Abbasiler dönemindeki birden fazla halife tayinlerine delil oldu. Hz. Ömer, almış olduğu bu kararlar birlikte: "Eğer Ebu Ubeyde b. Cerrah yaşasaydı, yerime tayin ederdim." diyerek vasiyet olayına da olumlu bakmıştır; fakat o kendinden önceki iki örneğin ortasında bir yol tutarak aday sayısını fazlalattırıp bunlardan birisinin seçilmesini önererek yeni bir model ortaya koymuştur.

Hz. Ömer'in belirlediği altı halife adayı bir araya toplandı. Bunlardan Abdurrahman Avf adaylıktan çekildi. Diğer adaylar ise onu hakem kabul ettiler. Sad, Zübeyr ve Talha da çekilince, geriye Hz. Ali ve Hz. Osman kalmış oldu. Dolayısıyla bundan sonraki görüşme süreçlerinde bu iki adaydan hangisinin halife olacağı konusunda fikir alışverişi yapılmıştır. Hz. Osman'ın halife seçilmesi Hz. Ömer'in belirlediği, sahabenin de onayladığı yöntem ve seçim usulü ile gerçekleşmiştir (Hayyât, 1999). Diğer yandan Abdurrahman b. Avf üç gün boyunca gece gündüz halkın arasında dolaşarak onların da görüşlerini aldı. Önde gelen şahsiyetlere, askerlere, dışarıdan Medine'ye gelen kervanda bulunanlara, göçebelere, küçük-büyük, yaşlı-genç, kadın-erkek ayırt etmeksizin herkese sorarak tüm kamuoyunun görüşünün kimden yana olduğunu tespit etmeye çalıştı. İnsanlarla bazen bire bir, bazen gruplar halinde görüşerek onların görüşlerini aldı. Onlara, kimi halife seçmek istediklerini sordu. Bu kamuoyu yoklaması sonucunda neredeyse bütün halkın halife adayı olarak Hz. Osman'ın ismini öne çıkardığını gördü. Abdurrahman b. Avf, yaptığı araştırmaların neticesini mescitte halka ilan etmiş, sonuç olarak başta diğer halife adayı Hz. Ali de olmak üzere halk, Hz. Osman'a eksiksiz biat etmiştir. Hz. Osman, şimdiye kadar başa gelen iki halifeden daha çok onay alarak halkın seçimi ile halife olmuştur. Bu seçim vakasında dikkati çeken başka bir nokta, şimdiye kadar gerçekleşen halife seçimlerinde yalnız Medine

halkı karar mercii iken, bu seçimde artık Medine dışına açılım gerçekleşiyordu. Böylece toplumun çoğunluğunun görüşü neticesinde halife seçilmeye çalışıldı. O dönemin şartlarında en hızlı ve en güzel seçim biçimi herhalde böyle olabilirdi. Ayrıca böyle bir seçim tarzına toplumun hiçbir kesiminden itiraz gelmedi (Buhari, Fedail, 8).

Hiz. Osman'ın halifeliğinde herkes birleşti. Artık ilk zamanlardaki noksanlıklar giderilmeye çalışılarak hilafet kurumu yavaş yavaş kurumsallaşıyordu. Önceki iki halifenin seçiminden daha rahat ve kurumsallaşmış bir yapıda halife seçilmişti. Hiz. Osman'ın biat'ine göz attığımızda; ikinci halifenin yerine kimseyi halife olarak bırakmadığını, oğluna biati kabul etmediğini, ikinci halifenin ölümünden sonra biatin şüranın çalışması sonucu gerçekleştiğini görüyoruz (Kapar, 1998).

Bazı muhalifler, Hiz. Ömer'in altı kişiyi hangi yetki ile seçtiğini sorgulayarak şu düşünceleri aktarmaktadırlar: "Abdurrahman b. Avf, Hiz. Osman'ı zaten seçecekti, göz boyamak için anket yaptı. Sahabeler de başlarında Hiz. Ömer gibi birini istemedikleri için Hiz. Osman'ı tercih ettiler (Akbulut, 2001)." "Abdurrahman b. Avf'ın halifeyi belirlemek için göstermelik araştırmalar yaptığı" biçimindeki bir düşünce, "bütün sahabeler'in bu olayı gördükleri halde susmaları" iddiasını da beraberinde getirmektedir. Onlar Abdurrahman'ı hakem kabul ettiler ve onun kararına da razı oldular. Eğer yanlış bir şey yapsa karşı çıkarlardı. Kaldı ki diğer halife adayı Hiz. Ali ve taraftarlarından böyle bir düşünce gündeme getirilmemişti. Son olarak "sahabeler'in başlarında Hiz. Ömer gibi bir lideri istemedikleri" iddiası, toplumun rızasını sağlamış ikinci halife için biraz abartılı bir düşüncedir diyebiliriz. Emevi soyuna mensup kişiler bu seçimden memnun kalmıştır. Fakat Ehl-i Beyt'in bir kısmı daha çok Hiz. Ali'nin halife olmasını istemiştir. Bununla beraber Hiz. Ali komisyonun kararına eksiksiz olarak uymuş ve halife olan Hiz. Osman'a biat etmiştir.

Hiz. Ali râşid halifelerin dördüncüsüdür. Bir önceki halife Hiz. Osman'ın bir suikast sonucu öldürülmesinin ardından halife olan Hiz. Ali'nin seçim süreci râşid halifelerin seçim süreçlerinin en zor olanıdır. Zira İslam tarihinde kamu otoritesinin başında boşluğun oluşmasına ilk defa bir suikast neden olmuştu. İslam toplumu açısından son derece olağanüstü sayılabilecek bir nedenle otorite boşluğuna sebep olan suikastın ardından halife seçmek tabiatıyla olağanüstü sayılabilecek bir durumdur.

Hiz. Osman'ın halifeliğinin son zamanlarında icraatlarından şikâyetçi olan Basra, Küfe ve Mısır halkından oluşan büyük bir çoğunluğun, Hiz. Osman'ın hal edilmesini isteyerek bayrak açmaları, o güne kadar daha önceki iki halife zamanında cereyan etmeyen önemli bir hadise idi.

Hiz. Ali'nin halife seçilmesi fitne ve kargaşa ortamına rağmen birinci râşid halifenin seçilme koşullarına benzer koşullarda mescitte insanlardan biat alınması ile gerçekleşmiştir. Hiz. Osman'ın öldürülmesi ve akabinde meydana gelen olaylar nedeniyle Medine'de beş gün süren siyasi boşluk ve bundan dolayı karmaşa ortamı yaşanmıştı. Asiler Medine'de yönetimi ele geçirmişlerdi. Bu karmaşa ortamında insanların öne çıkarttığı bazı adaylar olmuştur. Başta Hiz. Ali olmak üzere hilâfete aday olabilecek isimler insanların her türlü ısrarlı çabalarına rağmen bu zor görevi üstlenmekten kaçınıyorlardı. Hiz. Osman'ı şehit edip yönetimi ele geçiren asiler, boşalan hilâfet makamına geçirebilecekleri kimseyi bulamıyorlardı. Bu süreçte bazı sahabilerin isimlerinin öne çıktığını görmekteyiz. Bu isimlerden Ali b. Ebî Tâlib, Zübeyr b. Avvâm ve Talhâ b. Ubeydullah Hiz. Osman'ın seçimi için belirlenen altı kişilik şûra meclisi üyelerindendi. Diğer bazıları ise Sad b. Ebî Vakkâs ve Abdullâh İbn Ömer gibi sahabilerin isimleri de hilâfet için anılıyordu. Buna göre Hiz. Ali'nin seçimlere tek aday olarak girmediği görülmektedir (Azimli, 2005).

Hilâfet makamı için ismi geçen bu adayları farklı farklı gruplar destekliyordu. Bu gruplar: Mısır, Basra, Küfe ve Medine halkları idi. Mısırlılar Hz. Ali'nin halife olmasını ısrarla talep ediyorlardı. Hz. Ali ise Medine'nin bağlarına çekilmiş onlardan sakınıyor, saklanıyordu. Onlarla karşılaştığında açık ve net bir şekilde bu görevi istemediğini bildirmişti. Küfeliler de Zübeyr'in halife adayı olmasını istiyorlar ama bir türlü kendisine ulaşamıyorlardı. Taleplerini araçlar vasıtasıyla ulaştırdıklarında Zübeyr de tıpkı Hz. Ali gibi bu görevi üstlenmeyi reddetti. Basralılar ise Talha'dan halife adayı olmasını talep ettiler (Mutlu, 1998). Talha onlarla görüştüğünde çok açık ve net bir şekilde asilerin taleplerini geri çevirdi ve onlardan uzaklaştı. Asiler adaylıkları noktasında beklentilerine karşılık bulamayacaklarını anladıklarında "Bu üç isimden hiçbirine halifelik görevini vermeyelim" dediler ve dördüncü bir isme; Sad b. Ebî Vakkas'a adaylık teklif ettiler. Sad b. Ebî Vakkas'a bir elçi göndererek ona "Sen şûra ehliensin. Arkanda önemli sayıda destekçin olduğunu görüyoruz. Haydi, sen öne çık (aday ol) ve sana biat edelim" mesajını iletiler: Sad onların bu teklifini "Ben ve İbn Ömer bu işte yokuz" cevabı vererek reddetti (Taberi, Tarih, C. IV. s. 432.)

Medine'de hüküm süren gergin siyasi havanın, devletin diğer vilayetlerine de sıçramasından endişe duyan çeşitli kesimler, Hz. Ali'nin peşini bırakmayarak tekrar yeni bir girişimde bulundular (Bakır, 2004). Bu girişimlerinin sonucunda Hz. Ali adaylık tekliflerini kabul etti. O, halkın aşırı ısrarı üzerine halifeliği kabullenmek zorunda kaldı ve minbere çıkıp halktan bey'at aldıktan sonra: "Halifelik işi sizin işinizdir. Sizin ısrarınızla halife oldum. Eğer istemiyorsanız vazgeçebilirim." dedi. Halk ise onun halifeliğinde ısrar etti. Böylece Hz. Ali çoğunluğun biati sonucu halife seçildi. Şûra Ehli ve Bedir Ehli biat etti. Yalnız böylesi karışık ortamda tam bir biat sağlanamadı. İbn Ömer, Sad b. Ebi Vakkas, Üsâme b. Zeyd, Muğire b. Şube, Kab b. Ucre, Kab b. Malik, Numan b. Beşir, Hassan b. Sabit, Fudale b. Ubeyd. gibi sahabeler biat etmediler (Mağrip, 2005).

İbn Sa'd'ın naklettiğine göre Hz. Osman'ın şehid edildiği günün ertesi günü Talha, Zübeyr, Sa'd b. Ebi Vakkas, Ammar b. Yâsir, Said b. Zeyd, Üsâme b. Zeyd, Eyyüb el-Ensârî, Zeyd b. Sâbit başta olmak üzere Medine'de bulunan sahabilerin hepsi Hz. Ali'ye biat ettiler.

Taberî'nin Muhammed b. Ali'den naklettiği habere göre Hz. Osman şehid edildiğinde Hz. Ali'nin halife olması için ısrarcı olan sahabe topluluğu içinde Talha ve Zübeyr'in de olduğu, Hz. Ali'ye "Ey Ali! Elini uzat sana biat edelim" dedikleri anlatılmaktadır. Bu hadiseye tanıklık eden Habâb b. Züeyb ve Talha biat ettiği sırada eline bakarak "İlk biat sakat elle başladı!" demiştir. Bu rivayet Zübeyr'in biat ettiğini göstermektedir.

Taberî, Talha ve Zübeyr Basra'ya gittiklerinde insanların kendilerine "Ali'ye biat edip emrine girmediniz mi" diye sorduklarında "(Evet, emrine) girdik. Ancak kılıç boynumuzun üzerindeyken" dediklerini rivayet etmektedir. Hz. Ali, halifeliğe seçildiğinde, seçime tek aday olarak girmemişti. Halk, şûra ehli arasından onu seçip halife yapmıştı. O günlerde halifelik için Zübeyr b. Avvam, Talha b. Ubeydullah ve İbn Ömer'e teklifler yapıldıysa da, halk sonunda Hz. Ali'de karar kılmıştı. Halife seçimi adaylar arasından en yetkilisinin seçilmesi şekline dönüşmeye başlamıştı. Bu tip bir uygulama yani çok aday arasından halifenin seçilmesi, Hz. Osman'ın seçilmesi ile başlamış, Hz. Ali'nin seçimi ile devam etmişti.

Hz. Ali'nin seçilmesinde teknik bir eksiklik göze çarpmaktadır. Bu eksiklik Medine dışındaki halkın onayı alınmadan sadece Medine halkının biati ile seçimin tamamlanmasıdır. O anda taşradan gelen isyancılara gelince, bunlar değişik tahrikler sonucu geldikleri için diğer beldeleri tam olarak temsil ettikleri söylenemez. Bundan önceki halifenin biatında hakem Abdurrahman b. Avf dış heyet ve kervanlara halifenin kim olması gerektiği konusunu danışmıştı. Bu seçimde ise, Medine dışındaki kimsenin onayı alınmamıştı. Bu durum, Hz. Ali'nin diğer beldeler tarafından onaylanmadığını

göstermez. Bilakis Şam hariç bütün eyaletlerde Hz. Ali'ye itirazsız bey 'at edilmişti. Halifenin seçilmesindeki usulün daha tatminkâr olması açısından seçim bu şekilde olmamalıydı; fakat o günlerdeki olağanüstü durum hesaba katılırsa, bunun normal karşılanması gerekir. Her ne olursa olsun, Hz. Ali ümmetin büyük bir çoğunluğu tarafından halife olarak kabul edilmiştir. Onun halifeliğini sadece Muaviye'nin sözlerine inanan Şam halkı kabul etmemiştir (Mesudi, 1979). Böylece Hz. Ali beş yıl sürecek olan halifeliğine bu biat üzere başlamıştır. Hz. Ali dönemi için şunu diyebiliriz ki; Hz. Ömer'in kendisinden sonra halifenin seçimi için belirlediği ve daha sonraki dönemlerde de bu görevlerini sürdürmüş olan şura üyelerinin de biat etmesi ile birlikte Hz. Ali, İslam tarihinin en zorlu dönemecinde hilâfet kurumuna yeniden güç kazandırmış oldu. Şura üyelerinin biat edip etmedikleri ile ilgili değerlendirmelerimiz sırasında ifade ettiğimiz gibi Sad ve Abdullah, Hz. Osman'ın şehit edilmesinin ardından siyasi ve askeri hiçbir işe bulaşmayacakları konusunda açık bir tavır almışlardır. Aynı şekilde Usâme b. Zeyd de benzer bir tavır takınmıştı. Hz. Ali biat etmesi için kendisine çağrıda bulunduğu "Biatse sana biat ederim; sen insanlar içinde bana en sevimli olan ve insanlara en çok tercih edeceğim kişisin. Fakat savaş (diyorsan) ben Allah Resulüne, Lâilâhe illallah diyen hiç kimseye karşı savaşmamaya dair söz verdim (Ugan, 1955). "

Bu rivayetten anlaşıldığına göre Muaviye'nin dahi Hz. Ali'ye biat ettiği ve fakat onunla Hz Osman'ın katillerinin bir an önce bulunup cezalandırılmaları için savaştığı söylenebilir. Her halükarda sözünü ettiğimiz sahabilerin gerçekten Hz. Ali'ye biat etmemiş oldukları doğru olsa bile bu Hz. Ali'nin hilâfetinin meşru olmadığını göstermez. Sad b. Ubâde'nin Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer'e; Muaviye'nin ve Şam halkının Hz. Ali'ye biat etmemiş olması gibi istisnâî durumlar râşid halifelerden hiçbirinin hilâfetinin meşruiyetine halel getirmez. Çünkü toplumun bütün fertlerinin biat etmesi şart değildir. Sonuç olarak Hz. Ali'nin seçimi, biat sözleşmesinin tarafı olan toplumun rızası ile gerçekleşmiştir. Başta Hz. Osman'ın seçimindeki şura üyeleri olmak üzere Medine halkı; Ensar ve Muhacirler Hz. Ali'den hilâfet görevini üstlenmesini istemişler ve ona biat etmişlerdir. Dört halife dönemine baktığımızda üç ayrı seçim şekli ortaya çıkmıştır.

1. Halkın İsteği doğrultusunda aday olan ve halife olanlar; Hz. Ebubekir ve Hz. Ali gibi.
2. Bir önceki halifenin halka tavsiyesi ile halife olanlar; Hz. Ömer gibi.
3. Bir şura heyeti tarafından halife seçilenler; Hz. Osman gibi.

Bu döneme baktığımız zaman tabii ki de bu seçim metotları birden çıkmamıştır. Fakat o zamanın yaşayışını ve toplumsal kültürünü incelediğimiz zaman tamamen siyasi bir seçim imkanının olmadığını görürüz. Bunun yanında halkın; bir heyet tarafından seçilmesi, dini kuralları çiğneyenin görevinden alınması, halifenin ilahi bir gücünün olamaması, ümmetin hâkimiyetini temsil ettiği için ümmete ve fert olarak Allaha karşı görevlerinde sorumluluk taşıması yönleriyle ele alınıp tartışıldığında hilafetin bir hâkimiyet değil hizmet mekanizması olduğunu açıkça görmüş oluruz.

Bunun yanında hilafetin ispatı veya meşruluğunu bir anlamda tasdik eden biat de burada çok önem kazanmıştır. Biat, halifenin meşruluğunu onama mahiyetini kazanmasının yanı sıra halkın devlet yönetimine katılması için bir anlamda basamak oluşturmuştur. Halifenin hilafetini ilan edebilmesi için halkın onayını alması mecburi bir durum olmuştur.

Sonuç

İslam mezhepleri tarihi kaynak eserleri incelendiğinde, biat kavramı tarihi süreçte her mezhebin kendi fikir yapısı içerisinde farklı anlam kazanmıştır. Kur'an-ı Kerim ve

Hadis külliyyatı içerisinde yer alan biat kavramı her dönem farklı anlamlar ifade etmiştir. Şii gelenekte tartışma konusu yapılmayan kavram, daha çok sünni gelenek içerisinde çeşitli şekillerde değerlendirilmiştir. Mezheplerin oluşum süreci diyebileceğimiz hicri ilk üç asırda da biat kavramına her mezhebin önem verdiğini görmek mümkündür.

Hz. Peygamber zamanında yapılan biatler daha çok birlik olmaya, tek bir amaç ve gayede buluşmaya, toplumda kardeşlik şuurunun oluşmasına yöneliktir. Dolayısıyla İslam'ın siyasal ve yönetsel yapısındaki biat anlayışı kısmen buraya dayanır. Dört halife döneminde biat olayı ise, Hz. Peygamber'in vefatıyla ortaya çıkmış ve İslam toplumu içinde zaman zaman ihtilaflara yol açmış, sahabenin Hz. Peygamber sonrası oluşabilecek ihtilafları minimuma indirmek için bir çözüm bulmalarını gerekli kılan ve bir idareci lider etrafında birleşmeyi temsil eden siyasal bir olgudur. Burada önemli nokta, Hz. Peygamber dönemindeki uygulamadan farklı olarak halifeyi seçme ve seçilen halifeye biat etme anlamında siyasal bir anlam kazanılmıştır. Diğer bir anlamıyla, halifeyi hür irade ile seçme ve seçilmiş lidere belirli şartlar dâhilinde itaat etmeye söz verme bağlamında bir bağlılık baş göstermiştir. Hz. Ebubekir döneminde halifenin Kureyş'ten mi yoksa Ensar'dan mı seçilmesi konusu şüphesiz en tartışılan olay olmuştur. Muhacir halifenin Kureyş'ten seçilmesini, Ensar kendi içlerinden seçilmesini istiyorlardı. Bu hararetli toplantılar yapılırken Haşimoğulları bu kargaşaya başta müdahil olmasa da toplantı sonucuna bağlı olarak sonuca itiraz ettiler ve Hz. Ali'nin halifeliğini savundular. Farklı görüşler tartışılrsa da Hz. Ebubekir'in halife olması kabul gördü. Nihayetinde Sakife'de yapılan bu tartışmalar sonucu ilk halife tayin edildi. Hz. Ali'nin halife olmasını isteyenlerin görüşü bir zaman için yatıştı. Ne Ensar'ı ne de Muhacir'i destekleyenler burada şahsi bir yöneticilik yarışı ve çabası içerisinde girmemişlerdir. Her iki taraf da İslam dinini en iyi şekilde temsil etmek istiyorlardı. Muhacirler her türlü olumsuz vakalara rağmen İslam'ın ilk yıllarından başlayarak davetin çetin günlerinde Hz. Peygamber ile birlikte İslam'ın çilesini çekmişlerdir.

Raşid halifelerin ikincisi olan Hz. Ömer'in seçilmesinde önceki uygulamadan farklı olarak Hz. Ebubekir tarafından tayin edildi. Hz. Osman'ın hilafete gelme durumu ise diğer halifelerden tamamen farklı olarak meşveretin tam olarak icra edildiği istişare sonucu bir nitelik kazanmış ve demokrasiye daha yakın bir seçimle olmuştu. Halk tedirgin olarak Hz. Ömer'e düzenlenen suikastin akabinde yaşanacak kargaşayı önlemek için selefinin de yaptığı gibi bir halife aday göstermesini istediler.

Hz. Ali'nin halife seçimi, tıpkı ilk Raşid halife gibi mescitte insanlar tarafından biat edilmiş, fakat Medine ehlinin tam olarak biati gerçekleşmemiştir. Hz. Ali'nin seçiminden sonra meydana gelen bazı olaylar, bu seçimin meşru olup olmadığı konusunda yoğunlaşmıştır. Cemel ve Siffin savaşları da bu iddialar üzerine meydana gelmiştir. Bu sıkıntılara rağmen ümmetin çoğunluğu tarafından Hz. Ali'ye biat edilmiştir. Bu halifelik yalnızca Muaviye'nin sözlerine inanan Şam halkı tarafından kabul görmemiştir. Hz. Ali her ne olursa olsun beş yıl boyunca sürecek olan halifeliğine bu biat üzerine başlamıştır. Muaviye'nin de başta Hz. Ali'ye biat ettiği fakat ilerleyen zamanlarda Hz. Osman'ın katillerinin bir an önce bulunmasını istediği için savaştığını görüyoruz. Hulefa-i Raşidin dönemine tümüyle bakacak olursak söyleyebiliriz ki; Dört halife'nin de her biri, halkın dolaylı ya da doğrudan tercihi ile hilafet makamına getirilmiştir. Bir dayatmanın olmaması gerektiğinin ilk örneğini Hz. Peygamber teşkil ederek halife seçme hakkının bir nevi halka ait olduğunu bildirmek için kimseyi tayin etmemiştir. Ayrıca kesinlikle kabile şartı gözetilmemiştir. Bu dönemdeki uygulamalara bakıldığında halife seçiminin ne şekilde yapılması gerektiği hususunda her hangi bir şart yoktu. Dönemin şartları günümüzdeki gibi genel seçim sistemine uygun değildir. Buna rağmen dört halife'nin dördünün de seçiminde halkın iradesine başvurulduğunu ve demokratik bir uygulamayla seçildiğini söyleyebiliriz.

Klasik mezhepler tarihine göz atacak olursak; Şia' ya göre hilafet şüphesiz Hz. Ali'nin hakkıydı ve onun soyundan gelenlere verilmeliydi. Şii inancına göre imam Allah tarafından seçilir ve tayin edilir. Ümmete düşen ise buna riayet etmektir. Dolayısıyla imamet, nübüvvetin devamı olarak görülür ve halifenin imametinde de o derece iman etmek gerekir. Burada Şia'nın imameti, halkın seçimine sunmayacak kadar önemli gördüğünü ve bu fikir ile ümmete güvenmediğini anlamaktayız. Hariciler ise Şia'nın bu fikrinin aksine devletin başına geçecek kişinin halk tarafından seçilebileceği kanaatindeydi. İmamete en layık kişiler arasından tercih edilmesi gerektiğini vurgularlar. Bu nedenle halkın etkinliğine dayalı bir siyaset anlayışını savunmuşlardır. Haricilere göre lider olmak için soy, sop ve asabiyetin pek bir önemi yoktur. Müslüman ve ehliyet sahibi olan herkes halkın seçimi ile yönetime sahip olabilir. Sünni inanca göre ise; bir yönetici muhakkak bulunmalıdır; ancak bu liderin seçim şeklinin nasıl olması gerektiği ile ilgili nass yoktur. Sünni görüşe göre devletin varlığı mutlak manada zorunlu değildir. Fakat sem'an zorunludur. Yani devlet aklen değil; tarihi, siyasi ve sosyal bir zorunluluktur. Ehl-i Sünnet'e göre Hz. Peygamber'in vefatından önce sahabe, O'nun yerine başka bir halife atanıp atanmayacağını sorarken, bu durum, sahabenin bir devlet başkanı olmasını zorunlu olarak gördüklerine işaret eder. Bunun yanında kimse "bir lidere ihtiyaç yoktur" dememiştir. Bu da devletin gerekliliği konusunda sahabenin icması olduğunu gösterir. Şayet nass olsaydı, halk ona göre hareket eder ve icmaya gerek kalmazdı. Bu yüzden Ehl-i Sünnet'in görüşü Haricilerin seçim mantığıyla uyuşmamaktadır. Çünkü İslam dünyasında hiçbir zaman yöneticiyi tamamen halk seçmemiştir. Bunun dayanağı ise Kur'an ve Hadis'tir. Halifenin biat ile seçilmesi uygun görülmüştür. Hz. Ebubekir'in halifeliği bu usulle gerçekleşti. Hz. Ömer, Hz. Ebubekir'in tayini ile; Hz. Osman şûra yöntemiyle hilafet makamına getirilmiştir. Hz. Ali ise halkın teveccühü sonucu bu makama uygun görülmüştür.

Buradan görüyoruz ki, Hz. Muhammed (S.A.V.) kimin halife olacağı konusunda mutlak bir tavır sergilememiş ve kendinden sonra kimseyi halife tayin etmemiştir. Bazı kesimler Hulefa-i Raşidin dönemindeki biat konusunu manipüle etmeye çalışmışlardır. Yüzyıllardır bizlere kabul ettirilmeye çalışılan öğretinin aksine, dört halife birbirine düşman değildir. Eğer öyle olsa idi, yani Hz. Ali, Hz. Ömer'e yürekten bağlı olamasa idi kızı Ümmü Gülsüm'ü onunla evlendirmezdi.

Kaynakça

- Akbulut, A. (1992). Sahabe Devri Siyasi Hadiselerin Kelâmi Problemlere Tesirleri, İstanbul
- Akbulut, A. (2001). Sahabe Dönemi İktidar Kavgası. 2001. Bursa
- Algül, H. (1987). İslam Tarihi, Gonca Yay. , İstanbul.
- Altuntaş, A. (2009). Kuran'da Temel Siyasi Kavramlar. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri, Tefsir Anabilim Dalı, Ankara.
- Azimli, M. (2005). Halifelik Tarihine Giriş, Öykü Kitabevi, Konya
- Bakır, A. (2004). Hz. Ali ve Dönemi, Bizim Büro Basımevi, Ankara.
- Buhari, Fedail, 8.
- El-Ensârî, A. İ. (1994). Ehlü'l-Hal ve'l-Akd., DİA, İstanbul.
- Fayda, M. (1999). DİA. Hulefa-i Raşidin. C. XVIII. s. 324-328
- Hamidullah M. (1992). İslam Müesseselerine Giriş. Çev; İhsan Süreyya Sırma, İstanbul.
- İbn Kesir, Tefsiru'l-Kurani'l-Azîm, Nisa, 20. İstanbul, 1985, C. II. s. 213.
- İbn Kesir, el-Bidaye ve'n-Nihâye, C. X. s. 421.
- İbn Kuteybe ed-Deyrunî (1990). El-İmâmeve's-Siyâse (thk. Ali Şi'ri), Dâru'l-Edvâ, Beyrut C. I. s. 22.

- İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Münî ez-Zühri. (2001). et-Tabakâtü'l-Kübrâ (thk. Ali M. Ömer). Hancî, Kahire. C. III. s. 57, 58.
- İbn Haldun; Abdurrahman b. Şeddâdî (2005). el-Mukaddime, Dâru'l-Beyzâ, Mağrip.C. I. s. 542.
- İsrafil Balcı, İdari ve Siyasi Yönden Hz. Ebubekir dönemi. Din ve Bilim Kitapları, Samsun 2007. s. 71.
- İmaduddin Halil, İslam Tarihine Giriş, (çev. Abdurrahim Şen), Mana Yay. İstanbul 2011. s. 57.
- İzzet Hayyât, A. (1999). En-Nizâmu's-Siyâsiyyi Fi'l-İslâm, Dâru's-Selâm, Kahire, 173.
- Kallek, C. (1998). Biat. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA), 120-124.
- Mehmet, A. (1955). Hz. Muhammed'in Vefatından Sonraki Hilafet Tartışmaları, Belâzûrî, Futûhu'l-Buldan. MEB Yay. İstanbul.
- M. Ali Kapar, İslam'da Bey'at, İstanbul, 1998, s. 44.
- Mutlu, İsmail, Dört Halife Devri, Mutlu Yay. İstanbul 1998, s. 497.
- Mesudi, Mürûcû'z-Zeheb, Şam, 1979, C. III. s. 43.
- Özkan, M. (2008). Emevi İktidarının İşleyişinde Biat Kavramına Yüklenen Anlam ve Biatın Fonksiyonu, Hitit Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi, (7)13, 113-128.
- Sallabî, A. M. (2008) Hz. Ömer Hayatı Şahsiyeti ve Dönemi, Ravza Yay. , İstanbul 2008, s. 678.
- Şen, A. (2011). Paradigmatik Dönüşümün Öncüsü Hz. Muhammed, Ravza Yay. , İstanbul, s. 111, 112.
- Taberi, Tarih, C. IV. s. 433. İbn Kesir, el-Bidaye ve'n-Nihâye, C. VII. s. 238.
- Udeh, A. (1989). İslam ve Siyasi Durumumuz, trc; Heyet, İstanbul.
- Vâkıdî, Ebu Abdullah Muhammed b. Ömer (1989). Kitâbü'r-Ridde, thk. Muhammed Hamîdullah, Paris, 21.- 63.
- Ziyauddin Rayyıs (1990). İslam Siyasi Düşünce Tarihi, trc; Ahmet Sarıkaya, İstanbul.